

ZILAHY KÁROLY KÉT ELBESZÉLÉSÉNEK FORRÁSÁRÓL

Zilahy Károly egyike volt az elsőeknek, akik az orosz irodalomra felhívták a magyar olvasóközönség figyelmét. Dömötör János szerint Zilahy „... tüzetesen és nagy előszeretettel tanulmányozta az orosz irodalmat”,¹ s Puskin, Lermontov és Gogol legkedvesebb olvasmányai közé tartoztak. Nevéhez fűződik az első magyar nyelven megjelenő Puskin vers (Ne zengd, oh lány) fordítása is, s Turgenyev egy elbeszélésének átültetése (A széplaki Kasszján), amely folyóiratokon kívül Zilahy műveinek kétkötetes kiadásában is helyet kapott.

Már Gyulai Pál is az orosz prózaírók hatását érzi Zilahy elbeszéléseinek olvasásakor. A „Verőfényes napok”-kal kapcsolatban megjegyzi: „... megérezhetni rajta... Turgenyev orosz beszélyíró befolyását.”² Zilahy későbbi életrajzírója, Előd Géza is felveti doktori dissertációjában ezt a gondolatot és megállapítja, hogy Zilahy az egész századvégi európai elbeszélőpróza megtermékenyítőjében, az orosz irodalomban találta meg leginkább önmagát. Ő is a „Verőfényes napok”-at emeli ki mint Zilahy legjobb s egyben legoroszosabb elbeszélését, s ő is Turgenyev hatására gyanakszik.³ Kétségtelen, hogy elbeszéléseinek hangulata, több alakjának rajza oroszos. Némi vizsgálódás után azonban megállapíthatjuk, hogy egyes elbeszéléseit nem annyira Turgenyev, mint inkább Gercen műveihez fűzik szoros szálak. Az „Apropos-k és mal-apropos-k” például feltűnő hasonlóságot mutat Gercen „Ki a bűnös” c. regényével, illetve a sok szálból szőtt cselekménynek egy vonalával. A szövegek egybevetése kézzelfoghatóan bebizonyítja, hogy Zilahy átvett egyes részleteket Gercen regényéből, s azokat, hol szó szerint, hol megváltoztatva, felhasználta.

A magyar változatban Endi Lőrinc, a fiatal, félszeg, teológus Zekula Márton vidéki házába kerül mint házitánító, s szerelmes lesz annak gyámleányába, Klárába. Zekulané bele szeret a tanítóba. Egy mulatságos félreértés után, amikor is Lőrinc a találkán az éj sötétjében a Klárának vélt Zekulané kezébe juttatja Klárához írott szerelmes levelét, Zekulané bosszút akar állni kudarcba fúlt vonzalmának tárgyán és megmutatja férjének a levelet. Zekula átlát a fondorlaton, hozzáadja unokahúgát Lőrinchez. A fiatal pár a báró udvarába költözik, ahol Lőrinc mint pap működik, Klára pedig, amint sejteni lehet, a fiatal báró kedvese. A befejezéstől eltekintve a történet pontos megfelelőjét megtalálhatjuk Gercen regényében, Endi Lőrinc eredetije Kruciferszkij, Zekula-Nyegrov, Klára-Ljubonyka. Nincs mód arra, hogy az összes hasonló, vagy szó szerint egyező részeket itt bemutassuk, csak néhány példát idézek a fenti állítás bizonyítására. Nyegrovné társalkodónője Eliza Avgusztovna, (illetve Zekulané társalkodónője, Tóni kisasszony), észreveszi, hogy úrnője szerelmes a tanítóba, s a következő módon ajánlja fel szolgálatait:

Gercennél:

„... egyszer egy hercegné *érdeklődni* kezdett egy fiatalember iránt, s az — ő mármint-hogy Eliza — Avgusztovna — szíve sajgott, látván, mint szenved és epekedik az anyagi hercegnő, amíg azután az ő — Eliza Avgusztovna — keblére borult, felismervén benne egyetlen barátját, s festői színekkel ecsetelte előtte háborgó érzelmeit, dúló kétélyeit és tanácsát kérte; ő — Eliza — azután eloszlatta a hercegné kétségeit, ellátta őt jótanácsokkal, és az anyagi hercegné megszűnt epekedni és szenvedni, sőt hízásnak indult és vigágban élte napjait”.⁴

Zilahynál:

Kassán létekor — úgymond — egy férjes grófnéval volt ismeretségben, ki bizonyos fiatalember iránt *érdeklődött*. Fájt a szíve (festé Tóni kisasszony) a drága jó grófné miatt, amint látta, hogy hervad és fogy napról napra, míg végre neki mint egyetlen barátjának, minden titkát felfedezte, s nyakába borulva, tőle tanácsot kért és kapott is Aztán a grófné nem hervadt, se nem fogyott többé, de sőt vidámabb lett és gyarapodott”.⁵

¹ Dömötör János: „Zilahy Károly élete.” Zilahy Károly munkái, Pest, 1866, 2. k. VIII. 1.

² Gyulai Pál: Zilahy Károly összegyűjtött munkái. Petőfi Sándor életrajza. Budapesti Szemle, 1866. U. f. — 5. k. 474. l.

³ Előd Géza: Zilahy Károly, a hatvanas évek irodalmi ellenzékének vezére.

⁴ Herzen: „Ki a bűnös?” Szóllóssy Klára fordítása, 1951, 65. o.

⁵ Zilahy Károly munkái, 1866, I. h. 139. o.

Mind az orosz, mind a magyar műben a ravasz kisasszony igyekszik szólásra bírni a tanítót, s találkát szervez közte és úrnője között, amelyet azonban az ifjú úgy ért, hogy Klára, illetve Ljubonyka hívja találkozóra.

A kisasszony tehát megszólítja a tanítót :

Gercennél :

„Maga bizonyosan szerelmes. Olyan szóra-
kozott, méla-bús . . . Kruciferszkij fülig pirult.

— Látja, hogy nekem milyen szemem
van? Mindent kitalálok! Akarja, hogy kár-
tyát vessek magának?

Dmitrij Jákovlevics úgy érezte magát,
mint az elvetemült bűnöző, akinek fogalma
sincs arról, mit tud a vizsgálóbíró, s mi az,
amire céloz?

— Nos, akarja, vagy sem? ismételte a
francia madám, aki nem hagyta magát egy-
könnyen lerázni.

— Legyen olyan szíves — válaszolta végül
is a fiatalember. — Eliza Avgusztovna való-
ságos démoni mosollyal, kezdte kirakni a
kártyát . . .

— Pauvre jeune homme, szíve hölgye
nem fog ennyi szenvedést okozni magának . .
stb”⁶.

És végül nézzük még a találkozási jelenetet :

Gercennél :

Ah, ön az? kérdezte *Ljubonka* suttogva.
Kruciferszkij hallgatott, csak kapkodott
levegő után mint a hal.

.....
Ljubonka megszorította a kezét, és ő
könnyel, csókkal borította Ljubonkát.

Az ifjú elragadtatása nőttön nőtt, lelkese-
désében maga sem tudta, hogyan történt,
— ajka ajkához ért. Az első szerelmes csók! . .
milyen sajnálatraméltó, aki ezt nem ízlette
soha! Ljubonkát magával ragadta az ifjú
heve, s maga is hosszú, szenvedélyes, repeső
csókot nyomott a férfi szájára . . . Dimitrij
Jákovlevics még soha az életben nem volt
ilyen boldog ; kezébe temette arcát, könnyez-
zett, majd hirtelen fölemelte fejét . . . és föl-
kiáltott : szentséges isten, mit követtem el!
Ekkor vette csak észre, hogy a hölgy nem
Ljubonka, hanem Glafira Ljuvovna. !⁸

Amellett, hogy Zilahy Károly elbeszélésének szinte minden alakját Gercen művéből
merítette, azok mégis sokban különböznek a „Ki a bűnös?” szereplőitől. Így például Ljubonka
nagyon vonzó, mélyérzésű nő, akit képességei környezete fölé emelnek, s nem is elégíti őt ki
a kisváros sivár egyhangúsága. Klára meglehetősen ellenszenves, léha lány, aki cinikus egy-
kedvűséggel megy hozzá Lőrinchez, bár már ekkor jól tudja, hogy nem szereti vőlegényét, s

Zilahynál :

„Endi úr, ön bizonyosan szerelmes — oly
szórakozott, oly szomorú.” Endi úr fülig
pirult.

— Lássa, kitaláltam. Vessek e kártyát
önnek? — Lőrinc úgy érezte magát, mint a
léprekerült bűnös, ki nem tudja mennyi
jutott bűnéből a bíró értésére, vagy az mire
céloz.

— Na vessek? — sürgeté a vasfejű kis-
asszony.

— Megköszönöm, ha oly szíves lesz —
viszonzá Lőrinc barátunk.

— Itt az ön szíve királynője — kezdé ez a
falusi Lenormand, bizonyos démoni mosoly-
lyal . . . Armes Kind! Folytatá a kisasszony . .
ön félelmé fölösleges” stb.⁷

Zilahynál :

— Ön az? kérdé a lány édes bizalommal.
De Lőrinc nem felelt, hanem tikogva kapko-
dott levegő után, mintha a sejtelen és a láz
kéjes tengerébe bele akarna halni.

.....
Klára kezét nyújtotta, melyet a lovag
csókokkal halmozott el . . s nem tudom, hogy,
ajkaik egymást érintették. . . Az első szerelmi
csók! Átok és kárhozat, aki ezt nem ízlette!
Endi Lőrinc még sohasem volt ily boldog ;
arcát tenyerébe rejté, mintha az üdvösséges
gondolatot vissza akarná tartani, hogy el
ne repüljön ; majd fejét megint felemelve,
felkiáltott : Szent isten, mit cselekedtem!
Csak most vette észre, hogy nem Klára,
hanem a szívélyes Zekuláné áll előtte.⁹

⁶ Herzen, i. m. 60—61. o.

⁷ Zilahy K. : i. m. 142. o.

⁸ Herzen i. m. 63. o.

⁹ Zilahy Károly i. m, 145—146. o.

később megcsalja őt a báróval. Ljuba nem hagyja el férjét, belebetegszik, s belepusztul Beltov iránti szerencsétlen szerelmébe. Minden tekintetben értékesebb, s erkölcsileg mérhetetlenül tisztább egyéniség, mint Klára.

Nyegrovot, a jobbágytartó földesurat Gercen meggyűlölteti az olvasóval. Zekula Márton, az alacsony sorból felkapaszkodott földbirtokos jóval rokonszenvesebb figura. Igaz, hogy Nyegrovhoz hasonlóan ő is durván bánik szolgálóival (megtépdesi a molnárt, ha a malomfogak épségére illő módon nem vigyáz, a falu végéig kalap nélkül kergeti a lovaszt, ha a csikója egyet köhint), de az elbeszélés vége felé patriarchális öregúrrá válik, kinek zsörtölődését senki sem veszi komolyan. Gercen regényében „Putifárné” esete a fiatal tanítóval igen mellékes szerepet játszik, s nem is tartozik a legszerencsésebb részek közé. A regény cselekménye csak ezután bontakozik ki, ezután jelenik meg Beltov, a „felesleges ember” típusának megtestesítője, s ekkor kezdődik el a három ember — Beltov, Kruciferszkij és Ljubonka — szomorú története, akik közül egy sem találja meg a boldogságot, a negyvenes évek orosz társadalmá egyiküknek nem nyújt módont arra, hogy kifejtse képességeiket, hasznos ügy szolgáltatába állítsák energiájukat, (fokozottan áll ez Ljubonka esetében) s ezért vagy egész lelkivilágukat betölti a szerelem problémája, vagy blazírtakká, kiábrándultakká, s tettekre képtelenné válnak, mint Beltov. Gercen a címben felvetett kérdésre egyértelműen és élesen válaszol: a társadalom, a fennálló rend a bűnös.

Zilahynál a Putifárné-motívum az egész elbeszélés középpontjában áll, s a két hős további sorsára csak röviden utal. Elbeszélése meg sem közelíti Gercen éles társadalombírálatát, ez az ábrázolásbeli különbség a kettőjük világnézete közötti különbségnek természetes következménye (bár némi társadalombíráló szándékot Zilahytól sem lehet elvitatni. A szegénysorsú Lőrinc nehéz küzdelme a megélhetésért, anyagi függősége először Zekulától, majd a bárótól.) Az abszolutizmus-korabeli magyar kritikák általában azt mutatják, hogy kritikánk az orosz írók éles társadalombírálatából csak annyit fogott fel és használt, amennyi beleillett az abszolutizmussal és a nemzeti elnyomással szemben folytatott harc keretei közé. Az orosz irodalom forradalmiságát nem értették, vagy nem akarták megérteni. Így például Puskin versei közül túlnyomórészt a szerelmi, tájleíró és elbeszélő költeményeket fordítják, Gercennek „A forradalmi eszmék fejlődése Oroszországban” c. tanulmányát nyilvánvaló abszolutizmus-ellenes tendenciával, de erősen letompítva közlik 1855-ben stb.

Érdekes, hogy a Gercen regényében oly fontos szerepet betöltő Beltov alakja egyáltalán nem jelenik meg Zilahy elbeszélésében. Arany László is, aki ugyancsak a hatvanas években írott tanulmányában szépen méltatja Lermontovot, szinte teljes értetlenséggel fogadja a „Korunk hőseit” s szemelláthatóan nem érti Pecsin alakját, aki szintén a felesleges emberek családjához tartozik. Lehetséges, hogy ez összefügg azzal, hogy a magyar társadalomban ez idő tájt még nem alakultak ki azok a körülmények, amelyek a jószándékú, környezetük felett álló, a kormány dicsőítőihez és kiszolgálóihoz nem csatlakozó, de ugyanakkor a néptől is távolálló, kiégett lelkű, tettekre képtelen „felesleges ember” irodalmi típusának létrejöttét elősegítették volna. A vezetőszerepét egyre inkább elvesztő középnemesség azért még képvisel bizonyos nemzeti követeléseket, és ennyiben nem szakad el teljesen a nép követeléseitől, s ezért nem teljesen „felesleges” (a szónak anyegini, pecsinini értelmében). A hetvenes és nyolcvanas években, a kiegyezésből való kiábrándulás hangulatában, a gentry egyre fokozódó züllése idején azután, amikor a nemesség elveszti a perspektíváját, s amikor a magyar társadalom megteremti a maga Anyeginjeit és Oblomovjait, — íróink is fogékonyakká váltak e típus iránt, amint az például Arany László Húbele Balázsa is mutatja.

Említettem már, hogy Zilahy kritikusa a „Verőfénye napok”-at tartják legsikerültebb elbeszéléseinek. Nem nehéz megállapítani, hogy ezúttal is Gercennek egy műve szolgált írónk forrásául, ezúttal a „Krupov doktor” c. elbeszélés. A „Verőfénye napok” hőse egy kertész gyengeelméjű kisleány, aki megható szeretettel ragaszkodik barátjához, kiment a vízből egy fuldokló kutyust, s egy sor olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyek őt, a bolondot, erkölcsileg föléje emelik épeszű emberekből álló, de durvalelkű, gonosz környezetének. Gercen említett elbeszéléseinek első felében szinte bekezdésről bekezdésre ugyanazt olvashatjuk, amit Zilahynál:

Gercennél:

Levka "hat éves korában úgy úszott, mint a hal, . . . fölmászott a legmagasabb fákra is. „A tanulás azonban nem ment neki”. „Az apa mindenféle eszközökkel megpróbálkozott, hogy fia észbeli képességeit növelje — vagy két napig éhezettette, úgy elnaspángolta, hogy

Zilahynál:

Gergely "hat éves korában úgy úszott, mint a hal, egy rongy csókafejéért a torony-magasságú jegenyefákat mind — sorra mászta . . . De a tanulásban már nem tanúsított ilyen szívósságot az én jó pajtásom . . . A vén sváb apja nem nagyon örült a fiú csökö-

két hétig meglátszottak a hegek, félhaját kiteppte, egész napokra bezárta a sötét kamrába, — minden hiába, Levkának nem ment az ABC.”¹⁰

Gercen Levkája az Oka folyóba ugrik és megment egy kutyust, amelyet Sáriknak nevez el. Zilahynál Gergely a Marosba ugrik a kutyus után, amely a Mogor nevet nyeri. Mind Levka, mind Gergely felajánlja Mogor-Sárikot legjobb barátjának ajándékkul, amikor az elutazáshoz készülődik:

Gercennél:

„Nagyon szomorú voltam, hogy ott kell őt hagynom; mindenféle csöcsbebecsét ajándékoztam neki, ő mindenre szomorúan nézett. Amikor pedig kezdtem felszállni a szekérre, Levka odalépett hozzám, s oly szomorúan, oly bánatosan mondta: „Isten veled Szenyka’ és azután odanyújtotta nekeim Sárikot s így szólt „Szenyka, vidd magaddal Sárikot”. Legdrágább kincse volt, s azt is nekem adta. Erőszakkal rábeszéltem, hogy tartsa meg Sárikot, hogy az az enyém lesz, de nála fog lakni. Elindultunk. Levka keresztül futott az erdőn és felszaladt a hegyre, amely mellett az út haladt; megláttam, s zsebkezdőmmel integetni kezdtem neki. Mozdulatlanul állt a hegyen, botjára támaszkodva”¹².

E szövegbeli egyezések ellenére jelentős különbség van a két mű között. A „Krupov doktor”, amely Gercen legjobb írásai közé tartozik, két részből áll. Az első rész a szegény bolond fiúcska története, a második: Krupov doktor elmékedései a bolond világról, vagyis arról, hogy a nyomor, az elnyomás, s a cári abszolutizmus egyéb „áldásai” erkölcsileg elnyomorítják az embereket, megakadályozzák szellemi képességeik kibontakozását, s az országot bolondokházává változtatják, ahol az erény bűnnek, s a bűn — a csalás, talpnyalás, nagyratörés — erénynek számít. A melegszívű, együgyű fiúcska, Levka, bizony sokkal emberibb és rokonszenvesebb, mint az egymást örültek módjára letipró tülekedők hada. Az elbeszélés második része rendkívül éles, maró társadalmi szatíra. Zilahy Károly elbeszélésében a „Krupov doktor”-nak csak első részét használta fel (ezzel erősen letompítva a mű társadalmi élet), betoldott néhány epizódot (pl. Gergely kalandját, aki elszegődött egy öreg koldushoz és azután megszökött tőle, Gergely útját a városi iskolába), hozzáadott néhány elmékedést (pl. Wesselényi Miklósról), s megváltoztatta a történet végét, jobban mondva befejezte a kisfiú történetét, amelyet Gercen, áttérve elbeszélésének második részére, befejezetlenül hagyott. Zilahy Károlynál a kis Gergely meghal — vízbe fullad.

Zilahy Károly mindkét elbeszélésében magyar környezetbe helyezi a Gercentől kölcsönzött alakokat, helyzeteket. A cselekmény nála erdélyi vidéki, kisvárosi környezetben játszódik. Mindkét országra a feudalizmus maradványai, a kapitalista fejlődés megkésett kibontakozása volt jellemző, az orosz és magyar kisváros füledt, zárt, egyhangú életében, a nem túlságosan művelt középnemesek tétlen életmódjában, az értelmiségnek a nemességtől való függő helyzetében volt sok rokonvonás, s ez az ilyenfajta átültetést nagyban megkönnyítette.

¹⁰ A. Gercen: Izbrannije proizvegyenyija, 1949, 303—304. o. oroszul.

¹¹ Zilahy Károly munkái, Pest 1866, I. k. 160—161. o.

¹² Gercen, i. m. 309. l.

¹³ Zilahy Károly, i. m. 167. l.

nyösségének, s mindenféle háziiorvosságot megpróbált, hogy Geciben a tudományok iránt némi előszeretettel ébresszen: nap-hosszat koplaltatta, mindjárt-mindjárt úgy helyben hagyta, hogy napokig látszott a kékje a hátán, kiteppte a haját, — s az ócska jégveremből, hol másfél napja ordított, csak ismételt közbevetésemnek sikerült kiszabadítani, mindazáltal nem volt tapasztalható, hogy az olvasás műtételéhez nagyobb kedve gerjedt volna...”¹¹

Zilahynál:

Ekkor nagyon rosszul esett, hogy el kellett távoznom, minden apróságomat neki ajándékoztam, ő mindent szomorúan nézett. Amint pedig a kocsis is felhagott a bakra, hozzám jött, s szegény búsán ennyit mondott: „Isten áldjon meg”. Aztán Mogort felvette s azt mondta: „Nesze, vidd el Mogort is magaddal!” Neki a világon nagyobb drágasága nem volt, azt is nekem akarta ajándékozni. Nagy bajjal tudtam rábeszélni, hogy tartsa meg. „Legyen az enyém — mondtam — de legyen nálad!” Szekerünk tovarobogott, Geci keresztül futott a kis erdőn s a kovadomb tetejére szaladt ahol az út elmegy. Intettem neki; ő csak ott állott a dombtetőn, botjára támaszkodva”¹³.

Zilahynak e két elbeszélését, amelyek mint láthattuk, Gercen műveinek bizonyos részletein alapszanak, mindmáig eredeti Zilahy írásoknak tekintették. Gyulai Pál írja a „Verőfényes Napok”-ról: „... e beszély, vagy helyesebben genrekép a legsikerültebb Zilahy elbeszélő művei közt. A főpontok arányosan emelkednek ki, kevés benne az áradozás, egypár részlet kitűnően sikerült...” Zilahy *sehol sem eredetibb, és sehol sem tanult több elbeszélő tehetséget, mint éppen e művében.*¹⁴

Gyulai Pál a továbbiakban meglehetősen lesújtóan nyilatkozik Zilahy Károly elbeszéléséről, melyek valóban többnyire gyengék. Bírálataiban azonban néhány olyan ellenvetést is említ, amelyek esztétikai és politikai nézeteinek korlátairól tanúskodnak. Így például megrója Zilahyt azért, hogy elbeszéléseiben nem érvényesül a költői igazságszolgáltatás: „Elbeszélő költészete még sivárabb, mint a lírai. Az idealizmus tökéletes hiánya jellemzi majd mindeniket... A költői igazságszolgáltatásnak, a művészeti világ e gondviselésének nyomait sem találhatni e beszélyekben. Mintha az erkölcsi világban nem is volna nemezis”.¹⁵ Ez a megjegyzés nagymértékben vonatkozik Zilahynak, Gercen írásaiból merített két elbeszélésére is. A „Verőfényes napok” tragikusan végződik, (a kisfiú meghal, kínzói közül senki sem bűnhődik), az „Apropos-k és mal-apropos-k” befejezése szintén sivár, nem sok jót ígérő. Másik ellenvetése Zilahy elbeszélésével szemben a következő: „Csodálatos, hogy egy huszonöt éves beszélyíró az életnek csak sivár, mondhatni leghitványabb oldalát festi. Mintha nem találna részvételre érdemes tárgyat, s amit talál, az nem más, mint egy bárgyú gyermek. A „Verőfényes napok” c. beszélyét valóban az tünteti ki, hogy részvétellel viseltetik főszemélye, egy bárgyú gyermek iránt... De vajon a költő részvéte elragad-e az olvasóra is, az egész más kérdés. Nem az a kifogásunk, hogy a beszély hőse egy tíz-tizenkétéves gyermek. A költészet örök forrása és tárgya az emberi szív, legyen az gyermeké, ifjúé, vagy öregé. Azonban az ember oly állapota, mikor születésénél fogva, vagy más testi bajok miatt csak egy fokkal több az állatnál, inkább az orvosi tudomány tárgya, mint a költészeté. Ami jellemző, nem mindig egyszersmind költői is”.¹⁶

Habár Zilahy elbeszélése távolról sem azonos értékű Gercen művével, mégis érdekes összevetni Gyulai véleményét és Bjelinszkij véleményét Gercen elbeszélésének hősről Bjelinszkij Gercennek „Krupov doktor” c. elbeszélését elemezve azt írja, hogy Gercen itt ironikus formában tulajdonképpen ugyanazokat a gondolatokat fejci ki, mint a „Ki a bűnös”-ben, s ez az ironia „egyeseknek nagyon vidám és mulatságos, másoknak szomorú és kínzó dolog, s a szerző csak akkor beszél komolyan, amikor a félkegyelmű Levkát ábrázolja, *kinnek alakja bármely művész becsületére válna*”¹⁷. Gyulai a költőiséget védve kifogásolja Zilahy említett elbeszéléseinek sivárságát, a pozitív jelenségek ábrázolásának hiányát. Bjelinszkij ezzel szemben ugyanabban a tanulmányában, amelyben Gercen „Krupov doktorát” és Ki a bűnös c. elbeszélését méltatja, megjelöli az irodalom feladatait, melyek közül a legfontosabb, hogy bátran ábrázolja az életnek sötét oldalait, s arról beszéljen olvasóinak, „hogy vannak zugok, amelyekben egész családok reszketnek a hidegtől rongyaikban, hogy vannak olyan emberek a földön, akiket születésük, sorsuk, nyomorra ítél, hogy ezek gyakran nem lustaságból, léhaságból, hanem elkeseredésből költik borra utolsó kopekjüket”.¹⁸

Láthatjuk, hogy a fennálló renddel szembenálló, s a kritikai realizmusért következően harcoló Bjelinszkij értelmezésében az irodalom tárgyköre, az ábrázolható jelenségek köre nagymértékben kiszélesül, s az „irodalmi téma” fogalmába mindazj bekerülhet, ami az életben megvan és jellemző. Gyulainál a valósághoz való viszony, az ezzel összefüggő nem következetesen realista elvek miatt az ábrázolható jelenségek köre leszűkül, s épp olyasmi esik kifogás alá — az élet túl sötét ábrázolása —, ami Bjelinszkij értékelésében az egyik legnagyobb érénynek számít. Valószínűleg egyedülálló eset, hogy Gyulai és Bjelinszkij egy és ugyanarról az orosz irodalmi alakról mond véleményt, s ennek alapján kínálkozott a fenti néhány megjegyzés nézeteik különbözőségére vonatkozólag.

¹⁴ Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok újabb gyűjteménye, 1927, 216. o. (az én kiemelésem 7. 70.)

¹⁵ Uo. 210. o.

¹⁶ Uo. 215–216.

¹⁷ V. G. Bjelinszkij: Szobranije Szocsinyenij v trjoh tomah, Moszkva, 1948, III. k. 812. o. (az én kiemelésem Z. Zs.)

¹⁸ Uo. 782. o.